

WATERMAAL-BOSVOORDE À LA CARTE

❖ À LA CARTE: UW GEMEENTE IN DE KIJKER

BEKIJK UW GEMEENTE MET NIEUWE OGEN, ONTDEK AL DE PARELTJES VAN HET ERFGOED DAT U DAGELIJKS OMRINGT, LEER ONGEKENDE HOEKJES KENNEN, VOLG HET PARCOURS EN SPEEL HET SPEL MEE. IN DEZE COLLECTIE WORDEN DE BRUSSELSE GEMEENTES IN DE KIJKER GEZET IN EEN RIJK GEÏLLUSTREERDE EN PRAKTISCHE WANDELBROCHURE, WAARMEE U OP STAP KAN GAAN OF DIE U GEZELLIG THUIS KAN DOORBLADEREN.

❖ WATERMAAL-BOSVOORDE À LA CARTE

WATERMAAL-BOSVOORDE STAAT BEKEND OM ZIJN LANDELIJKE CHARME DIE IN GROTE MATE WORDT BEPAALD DOOR DE AANWEZIGHEID VAN HET ZONIËNWOOD, PRACHTIGE PARKEN ZOALS TOURNAY-SOLVAY EN DE PITTORESKE STEDENBOUW VAN DE TUINWIJKEN LE LOGIS EN FLORÉAL.

MAAR WIST U OOK DAT DE GEMEENTE ÉÉN VAN DE BELANGRIJKSTE PREHISTORISCHE SITES VAN HET GEWEST RIJK IS? DAT HET JACHTPAVILJOEN VAN DE HERTOGEN VAN BRABANT ZICH BEVOND OP DE PLAATS WAAR VANDAAG HET GEMEENTEPLEIN GELEGEN IS? DAT DE GEMEENTE RIJK IS AAN ARCHITECTURALE WERKEN VAN BEFAAMDE MEESTERS ZOALS ALBERT ROOSENBOOM, ANTOINE POMPE, JEAN-JULES EGGERICX, GASTON BRUNFAUT EN STANISLAS JASINSKI ... OM ER NOG MAAR ENKELE TE NOEMEN.

DIT ALLES BLIJKT UIT HET NIEUWE NUMMER VAN DE COLLECTIE « À LA CARTE », GEWIJD AAN HET ERFGOED VAN DE GEMEENTEN DIE ONS MOOIE GEWEST RIJK IS. MET ZIJN GEBRUIKSVRIENDELIJKE FORMAAT IS DEZE RIJK GEÏLLUSTREERDE PEDAGOGISCHE GIDS BIJZONDER GESCHIKT OM OP PAD TE GAAN IN DE STAD EN TE GENIETEN VAN ONS EIGEN ERFGOED.

DE WANDELKAART RICHT ZICH NAAR GEZINNEN, MAAR ZAL OOK DE LIEFHEBBERS VAN ARCHITECTUUR EN GESCHIEDENIS BEKOREN. KORTOM, DIT PRAKTISCHE DOCUMENT ZAL ZIJN NUT BEWIJZEN VOOR AL WIE BENIEUWD IS NAAR HET ERFGOED VAN ZIJN GEMEENTE EN VAN ZIJN GEWEST.

IK WENS U EEN WANDELING VOL ONTDEKKINGEN TOE ...

CHARLES PICQUÉ
MINISTER-PRESIDENT VAN HET BRUSSELS HOOFDSTEDELIJK GEWEST,
BEVOEGD VOOR MONUMENTEN EN LANDSCHAPPEN

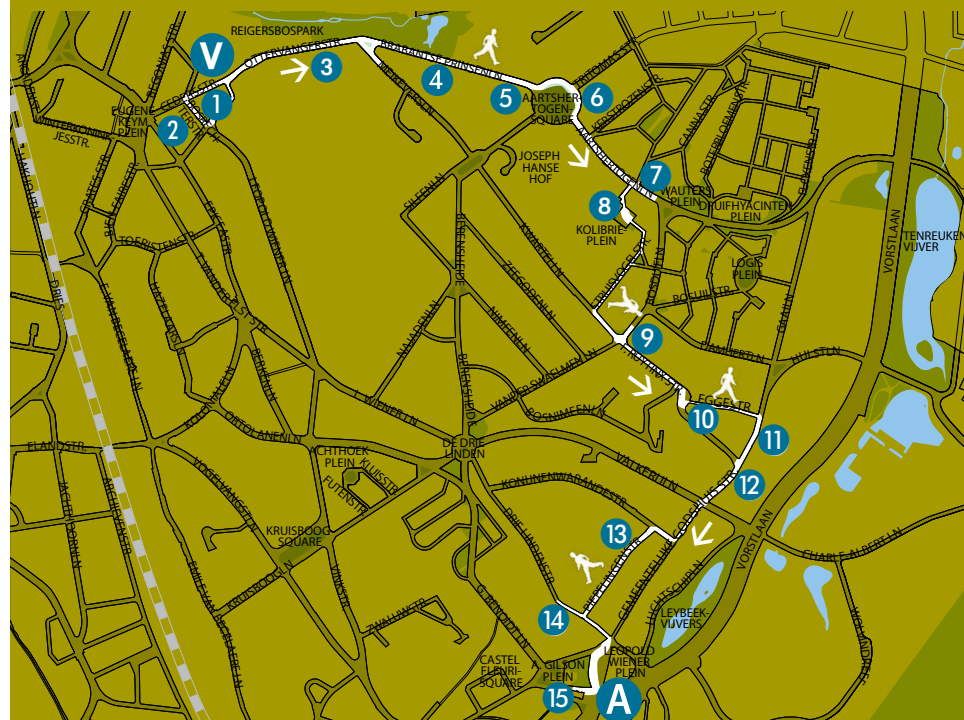

1. VAN WATERMAAL NAAR BOSVOORDE

V VERTREK: SINT-CLEMENSKERK, OTTERTVANGERSTRAAT - BUS 17, 41, 95 (KEYM)

A AANKOMST: WIENERPLEIN - BUS 17, 95 - TRAM 94 (WIENER)

DUUR: ONGEVEER 2U

DE OPLOSSINGEN VAN HET SPEL (ZIE MIDDENPAGINA'S). In wijzerzin, te beginnen in de linkerbovenhoek: 5Fb, 6Hh, 7Ef, 2Cd, 1Aa, 3Bc, 4De, 8Gg.

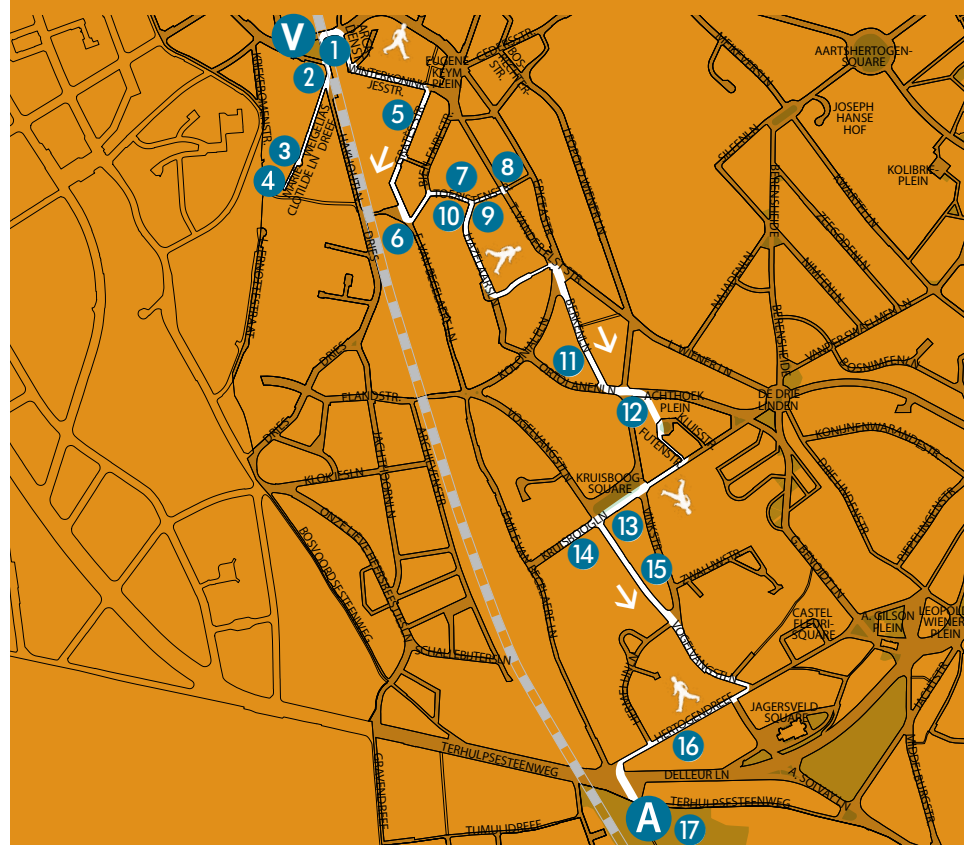
2. VAKANTIEBESTEMMING...WATERMAAL

V VERTREK: STATION VAN WATERMAAL, HAKHOUTLAAN, 2-4

BUS 41 (WATERMAAL-STATION), 17, 95 (KEYM) - NMBS (WATERMAAL)

A AANKOMST: REGIONAAL PARK TOURNAY-SOLVAY, TERHULPENSESTEENWEG, 201 - TRAM 94 (BOSVOORDE-STATION), TEC LIJN 366 (WATERMAAL-BOSVOORDE STATION) - NMBS (BOSVOORDE)

DUUR: ONGEVEER 2U

VAN WATERMAAL NAAR BOSVOORDE

Op deze wandeling ontdekken we de twee oude dorpskernen en de tuinwijken Le Logis-Floréal.
 DUUR: ONGEVEER 2U

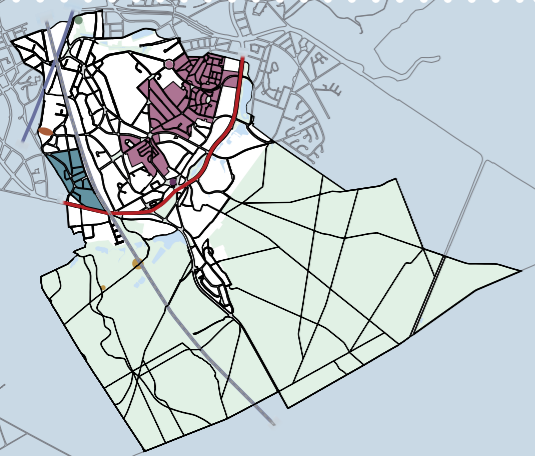

VAKANTIEBESTEMMING...WATERMAAL

Tijdens deze wandeling ontdek je een architectuur die herinnert aan deze in de badsteden anno 1900.
 DUUR: ONGEVEER 2U

WIJK IN DE KIJKER

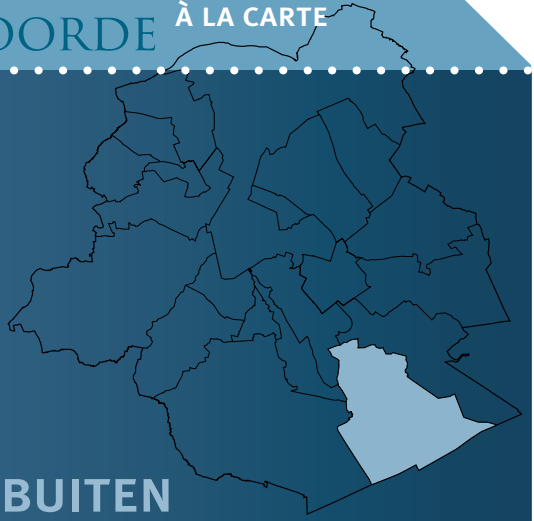
- HOF TER COIGNE
- TUMULI EN EEN NEOLITHISCHE SITE
- VAN JACHTSLOT NAAR GEMEENTEHUIS
- VAN TREIN TOT TRAM
- EEN ELEGANTE RINGWEG...
- DE ONTWIKKELING VAN DE DRIESWIJK
- LA FUTAIEWIJK
- TUINWIJKEN VOL BLOEMEN EN VOGELS

MEER WETEN?

- DELAUNOIS J.-M., *Watermael-Boitsfort*, Guides des communes de la Région bruxelloise, CFC Éditions, BRUSSEL, 2008.
- CABUY Y., DEMETER S., LEUXE F., LANGOHR R., *Atlas van de archeologische ondergrond van het gewest Brussel nr. 9, Watermaal-Bosvoorde*, Brussel, 1994.
- EGGERICX L., HANOSSET Y., *De tuinwijken, Le Logis en Floréal*, Brussel Stad van Kunst en Geschiedenis nr. 34, Brussel, 2003.

LEVEN OP DE BUITEN

WATERMAAL-BOSVOORDE IS EEN VAN DE GROENSTE GEMEENTEN VAN HET BRUSSELS GEWEST: 58% VAN HAAR OPPERVLAKTE WORDT INGENOMEN DOOR HET ZONIËNWOUD. OOIET WERD HAAR HEUVELLANDSCHAP DOORKRUIST DOOR TALLOZE BEKEN WAARVAN DE LOOP DOOR VIJVERS WERD ONDERBROKEN. EEUWENLANG LOKTE ZE HIERDOOR BRUSSELAARS, VOOR UITSTAPJES MAAR OOK OM ER HUN BUITENHUIZEN TE BOUWEN. TIJDENS HET NEOLITHICUM WAS ER EEN NEDERZETTING NABIJ DE GROTE VIJVER VAN BOSVOORDE. DAARNA MOETEN WE WACHTEN OP SPOREN VAN BEWONING TOT DE VROEGE MIDDELEEUWEN. IN EEN CHARTER UIT 914 IS ER SPRAKE VAN EEN WOONKERN ROND DE SINT-CLEMENSKERK IN WATERMAAL. VANAF DE 13DE EEUW ONTWIKKELDE HET GEHUCHT BOSVOORDE ZICH ROND ACTIVITEITEN DIE VERBAND HIELDEN MET DE JACHT EN DE HOUTVESTERIJ. VÓÓR DE BELGISCHE ONAFHANKELIJKHEID HADDEN DE TWEE DORPEN ELK EEN EIGEN KARAKTER: WATERMAAL OMVATTE GROTE HOEVEN EN UITGESTREKTE LANDBOUWTERREINEN, TERWIJL BOSVOORDE, AAN DE RAND VAN HET WOUDE, DOOR KLEINERE PERCELEN EN BEScheiden HUIZEN WERD GEKENMERKT. IN 1811 RIEP EEN KEIZERLIJK DECREET DE GEMEENTE WATERMAAL-BOSVOORDE IN HET LEVEN. ZE OMVATTE TOEN OOK NOG HET GEHUCHT OUDERGEM, DAT PAS IN 1863 ONAFHANKELIJK WERD. DE VERSTEDELIJKING MAAKTE DAT DE GEMEENTE ZICH GELEIDELIJK VERSMOLT MET DE HOOFDSTAD, ZONDER ECHTER HAAR UITGESPROKEN RESIDENTIËLE KARAKTER EN HAAR DORPSE CHARME PRIJS TE GEVEN.

REDACTIE, OPZOEKINGEN EN ICONOGRAFIE
Anne de Bardzki-Granon

ADVIESCOMITÉ
Anne-Sophie Walazyc, kabinet van de Minister-President
Jan De Paepe en Nathalie Trif, gemeente
Watermaal-Bosvoorde

COÖRDINATIE
Paula Dumont, Directie Monumenten en Landschappen

FOTO'S EN ANDERE ILLUSTRATIES
Alfred de Ville de Goyet, Directie Monumenten
en Landschappen
Archives d'Architecture Moderne
Arenberg Foundation
Ch. Bastin & J. Evrard © Ministerie van het
Brussels Hoofdstedelijk Gewest
Kaarten: Brussel Urbis © – Distributie CIBG,
Kunstlaan 20, 1000 Brussel
Koninklijk Instituut voor Kunstpatrimonium

Verzameling Dexiabank – Académie royale
de Belgique – Brussels Hoofdstedelijk Gewest

VERTALING
Erik Tack

HERLEZING
Harry Lelièvre, Directie Monumenten
en Landschappen

BEDANKINGEN
Het College van Burgemeester en Schepenen,
Thierry Steinfort en Laurent Leurquin van de
stedenbouwkundige dienst

GRAFISCHE VORMGEVING
www.generis.be

DRIJKWERK
Dereume printing

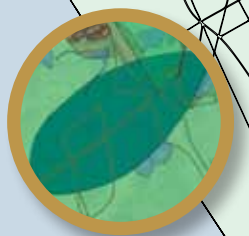
❖ HOF TER COIGNE ❖

Hof ter Coigne is de enige grote hoeve die in Watermaal is overgebleven. Ze wordt al eind 15de eeuw vermeld. Van de oorspronkelijke gebouwen blijven enkel nog twee haaks op elkaar staande vleugels over. Hun bakstenen muren rusten op een onderbouw van Lediaanse zandsteen die misschien het overblijfsel van een ouder bouwwerk is. Hof ter Coigne werd onlangs gerestaureerd en gerenoveerd.

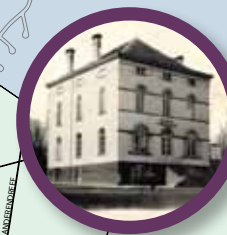
❖ TUMULI EN EEN NEOLITHISCHE SITE ❖

Nabij de Grote Vijver van Bosvoorde is een uitzonderlijke site uit het midden-neolithicum (4300 tot 3500 voor onze jaartelling) blootgelegd. Ze ligt op een verhoging en wordt versterkt door grachten en ophogingen; een ervan was oorspronkelijk voorzien van een omheining van gekloofde boomstammen. Op deze site werden diverse voorwerpen in silex en keramiek aangetroffen. In de onmiddellijke omgeving, op het kruispunt van de Tumulidreef en de Tweebergenlaan, bevinden zich nog altijd goed zichtbare tumuli (kunstmatige heuvels), wellicht grafheuvels, die niet met zekerheid kunnen worden gedateerd.

❖ VAN JACHTSLOT NAAR GEMEENTEHUIS ❖

Op de plaats van het huidige gemeenteplein lag het Jachtslot van de hertogen van Brabant. In de 13de eeuw telde het diverse gebouwen en bijgebouwen en werd hier de jacht georganiseerd en het onderhoud van meuten en paarden beheerd. Het kasteel zelf werd herhaaldelijk heropgebouwd, tot het eind 18de eeuw werd gesloopt. De familie Verhaegen-Le Hardy de Beaulieu verwierf het terrein en liet er in 1845 een villa in neoclassicistische stijl optrekken. Deze werd in 1867 overgedragen aan de gemeente, die er haar administratie vestigde. In 1905 werd het Gemeentehuis uitgebreid door art-nouveau-architect Ernest Blérot, in 1933-1934 werd het nogmaals vergroot.

❖ LANGS BEKEN EN VIJVERS ❖

Tot in de 19de eeuw werd het gemeentelijk grondgebied doorkruist door talrijke beken die uitmondten in de Woluwe, zelf een bijrivier van de Zenne. Erlangs lagen tal van vijvers die waarschijnlijk tijdens de middeleeuwen werden uitgegraven en bestemd waren voor de visteelt en de waterregeling voor de molens. Behalve de Visserijvijvers en deze in het Reigerbos Park zijn velen hiervan vandaag verdwenen. In Bosvoorde heeft de Grote Vijver (ook de Molenvijver of de Vijver van de Koninklijke Schenking genoemd), die al in 1269 wordt vermeld, zijn uitzicht min of meer kunnen bewaren. De Woluwe, die in deze vijver ontspringt, deed de raderen van een molen aan het begin van de huidige Middelburgstraat draaien. Vandaar stroomde het water in een open bedding in de richting van het kasteel

van het Jachtslot en dan de vallei in, langs de huidige Vorstlaan, naar Ten Reuken waar zich een tweede molen bevond. Dicht

bij het water werden niet alleen molens maar ook herbergen gebouwd, en later ook uitspanningen en familiepensions. Sommige bestaan nog altijd, zoals de *Petite Laiterie de la Forêt de Soignes* in de Vuursteenweg, of de voormalige *Chalet Robinson* in de Visserijstraat (19de eeuw).

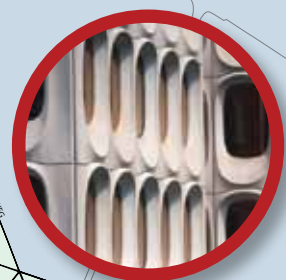
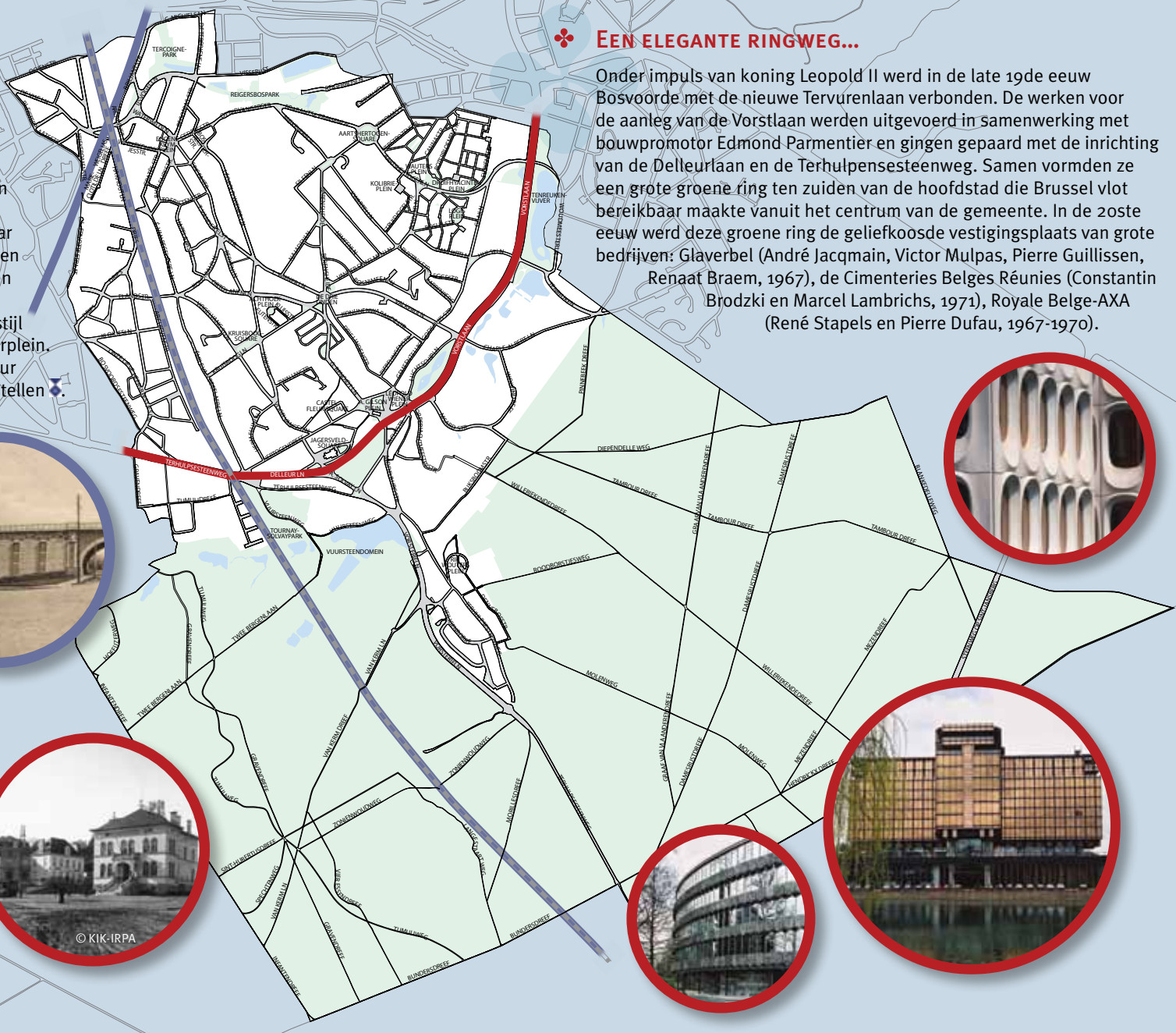

❖ VAN TREIN TOT TRAM

De komst van de spoorweg in de 19de eeuw heeft de verstedelijking van de gemeente onmiskenbaar versneld. Er werden twee stations gebouwd, in Bosvoorde (1854) en Watermaal (1884), aangevuld met een halte in het woud die vooral voor de dagjesmensen was bestemd. Daarbij kwam nog een tramlijn naar de nieuwe renbaan van Bosvoorde en naar het gemeenteplein (1905), en vijf jaar later naar het centrum van Watermaal. Voor de reizigers werden er in 1915 kleine beglaasde wachthuisjes, onder een zinken dak met houten lamberkijn geïnstalleerd. Verscheidene van die wachthuisjes in art-nouveaustijl zijn nog in gebruik, zoals dat op het Léopold Wienerplein. Het heeft een apart compartiment voor de controleur die belast was met de vertrekregeling van de tramstellen.

❖ EEN ELEGANTE RINGWEG...

Onder impuls van koning Leopold II werd in de late 19de eeuw Bosvoorde met de nieuwe Tervurenlaan verbonden. De werken voor de aanleg van de Vorstlaan werden uitgevoerd in samenwerking met bouwpromotor Edmond Parmentier en gingen gepaard met de inrichting van de Delleurlaan en de Terhulpensesteenweg. Samen vormden ze een grote groene ring ten zuiden van de hoofdstad die Brussel vlot bereikbaar maakte vanuit het centrum van de gemeente. In de 20ste eeuw werd deze groene ring de geliefkoosde vestigingsplaats van grote bedrijven: Glaverbel (André Jacquain, Victor Mulpas, Pierre Guillissen, Renaat Braem, 1967), de Cimenteries Belges Réunies (Constantin Brodzki en Marcel Lambrichs, 1971), Royale Belge-AXA (René Stapels en Pierre Dufau, 1967-1970).

❖ 'NEO' ALOM...

De 19de eeuw was de eeuw van de neo-stijlen die zich op het verleden inspireerden. Gegoede Brusselaars die in die periode landhuizen bouwden, verkozen vaak de neoclassicistische stijl, met haar eenvoudige en symmetrische gevels bepleisterd in lichte tinten en haar harmonieuze verhoudingen. Het Bischoffsheimkasteel, dat op een hoogte nabij de Grote Vijver van Bosvoorde ligt, is hiervan een goed

voorbeeld. Het werd omstreeks 1854 gebouwd voor de gelijknamige bankier en mecenas en in 1900 uitgebreid door architect Henri Maquet. Nu huisvest het de Internationale School van Brussel.

Aan het eind van de eeuw kreeg die neoclassicistische tendens concurrentie van een stroming die was gegroeid uit de romantiek en de herontdekking van het nationale culturele erfgoed. Een voorbeeld hiervan is het kasteel dat architect-decorateur Charle-Albert aan de rand van het woud bouwde, in een uitgestrekt park. Het is een waar lofdicht aan de renaissancestijl uit de voormalige Nederlanden en vormt tegelijk een catalogus op ware grootte van de decoratieve oplossingen die Charle-Albert

aan zijn cliënten voorstelde. Dit kasteel werd helaas door een brand zwaar beschadigd.

WANDELING 1

VAN WATERMAAL NAAR BOSVOORDE

DEZE WANDELING VERTREKT VANUIT HET HISTORISCHE HART VAN WATERMAAL, LOOPT LANGS DE BEKENDEN TUINWIJKEN LE LOGIS-FLOREÁL EN EINDIGT IN HET CENTRUM VAN HET OUDE BOSVOORDE

PARCOURS: ZIE OMSLAG

V VERTREK: SINT-CLEMENSKERK, OTTENVANGERSTRAAT
Bus 17, 41, 95 (KEYM)

A AANKOMST: WIENERPLEIN
Bus 17, 95 - TRAM 94 (WIENER)

DUUR: ONGEVEER 2U

1 SINT-CLEMENSKERK, OTTENVANGERSTRAAT, 10DE OF 11DE EEUW

De romaanse kerk van Watermaal is een van de oudste uit de streek. Oorspronkelijk was haar massieve toren enkele toegankelijk via de binnenkant van het gebouw: een ladder leidde naar een hoge deur waarachter de dorpelingen beschutting konden zoeken in geval van oorlog. De kerk werd in de loop der jaren regelmatig gewijzigd en in 1871 grondig gerestaureerd. In het door smalle vensters verlichte schip staan pijlers die des te massiever lijken omdat de vloer in de loop der eeuwen opgehoogd werd. De glas-in-loodramen zijn hedendaags. *In 1871 werden de grafstenen die zich in de kerk bevonden naar buiten verplaatst. Waarnaar verwijzen de hertenkoppen en de hoorns die op sommige stenen zijn gegraveerd?*

2 OMGEVING VAN DE SINT-CLEMENSKERK

De Sint-Clemenskerk werd gebouwd op een verhoging een vijftiental meter boven het valleitje waar vroeger de Watermaalbeek liep. Aan de Ottenvangerstraat, waar zich nu Kleuterschool *La Roseraie* bevindt (nr. 47), stond het *Hof te Wesembeek*. De begraafplaats rond de kerk werd in 1890 verwijderd, maar een deel van de omheiningmuur is bewaard gebleven. Aan de Bosrechterstraat ligt de *Ecole des Cèdres* (1895). Ze bestaat uit twee symmetrische vleugels, een voor meisjes en een voor jongens. *Wandel nu langs de neoclassicistische pastorie (Ottenvangerstraat, nr. 50). Liefhebbers van groen en water kunnen hier even afdalen naar het Reigersbosspark.*

Naar de jacht: het zijn de graven van de jagermeesters van Bosvoorde.

3

4

4

3 RESIDENTIE VOOR SENIOREN, OCMW, MEIKEVERSLAAN, 50, ARCH. RENÉ AERTS EN PAUL RAMON (GROEP FORUM), 1980

Deze residentie voor senioren is bijzonder mooi gelegen. Van de Meikeverslaan gescheiden door hoge bomen kijkt ze van op de helling uit op het omringende groen. De architecten ontwierpen een complex in quincunx (dubbelsteenpatroon). Brede vensters verlichten de gemeenschappelijke ruimten, waaronder een cafetaria. De vorm van de daken sluit aan bij de architectuur van de omliggende huizen.

De boomgaard links van de residentie maakt deel uit van een park van verscheidene hectaren dat toebehoort aan een klooster waarvan de gebouwen zich aan de Léopold Wienerlaan bevinden. Volg nu de Brabantse Prinsenlaan, in het verlengde van de Ottenvangerstraat.

4 HUIS STEVENS, BRABANTSE PRINSENLAAN, 29, ARCH. ANTOINE POMPE, 1926

Antoine Pompe, die verscheidene villa's in de gemeente bouwde, hanteert hier een bijna expressionistische taal die aan de Amerikaanse architect Frank Lloyd Wright herinnert. Het huis ligt op een smal perceel en werd daarom in de lengte uitgewerkt met een ingang die onopvallend in een van de zijgevels is ingewerkt.

De straatgevel valt op door zijn asymmetrie, zijn spectaculaire erkers, vooral die op de hoek, en de monumentale houten bekleding van de geveltop. Een modern maar warm huis ontworpen door een architect die in 1936 werd omschreven als "voorstander van de introductie van het 'gevoel' als nieuw en vernieuwend element in de architectuur van morgen".

5 VOORMALIGE 'GARAGE DES PRINCES', BRABANTSE PRINSENLAAN, 55-57, ARCH. JEAN DES TOUCHES, 1931

Deze opmerkelijke garage doet een beetje aan een Tudorhuis denken. Ze behoorde toe aan aannemer Charles Glorian, uitvinder van een bouwsysteem met holle betonblokken. De naam van de architect, Jean Des Touches, staat op een van de gevelstenen gegraveerd. Let ook op de valse deurmat in mozaïek aan de ingang van het gebouw! *Aan de square, te midden van het groen, zie je links trappen die naar de Giervalkenlaan leiden. Daar bevinden zich verscheidene villa's in eclectische stijl of art nouveau (nr. 9-13). Als je ze wil bekijken, keer je best terug naar de Aartshertogensquare via de Tritomastraat – ondertussen kan je ook nog de oude telefooncentrale bewonderen die door architect Gaston Brunfaut werd ontworpen (nr. 7, 1955).*

1

1

2

5

5

6

6 GROEP HECTOR DENIS, AARTSHERTOGENSQUARE 1 TOT 3, ARCH. JOSSE MOUTON, 1929

Aan de Aartshertogensquare ligt de ingang van de tuinwijken. Architect Josse Mouton had voor dit plein een geheel van gebouwen ontworpen waarvan echter slechts een deel werd uitgevoerd. De imposante donkere bakstenen gevels vertonen een heel verzorgde compositie, met een fraai contrast tussen de verticale lijnen van de trappenhuisen en de horizontale lijnen van de vensters die de appartementen verlichten. Elke toegangsdeur heeft een omlijsting die een kubistisch beeldhouwwerk evocert.

Stap nu het talud aan de linkerkant van de Aartshertogenlaan op, langs de 'bungalows' waarvan het gele en zwarte schrijnwerk de kleuren van Floréal overnemen. Aan de overzijde, tussen twee gevels, zie je een moderne kerk ontworpen door Marc Dessauvage (nr. 68, 1967-1969).

7 GEBOUW 'HOEFIJZER', JOSEPH WAUTERSPLEIN, ARCH. JEAN-JULES EGGERICX, 1927-1930

Het 'Hoefijzer', gebouwd op het hoogste punt en de kruising van de twee tuinwijken, is ontegensprekelijk een symbolisch gebouw. Het is gemaakt van beton maar bekleed met bakstenen en bevat zowel woningen als handelszaken. Maar deze voorvader van de woontorens had nog een andere functie, want

7

7

onder het dak werd een watertoren geïnstalleerd die de nieuwe wijk van water verzag. *Vergelijk de oude foto met het huidige gebouw, dat er door het vernieuwde schrijnwerk nu helemaal anders uitziet. De bakstenen aan weerszijden van het metselwerk boven de centrale ingang vormen een opschrift: Kan je het ontcijferen?*

„Groupe / J. Wauters”

Steek nu de laan over en volg de Hazelhoenstraat.

8 ÉCOLE DU COLIBRI, KOLIBRIEPLEIN, 1, ARCH. JEAN-JULES EGGERICX, CA 1925

Op enkele stappen van het monumentale 'Hoefijzer' gaf stadsplanner Louis Van der Swaelmen dit met platanen beplante pleintje een intiem en gezellig karakter. We zien er opnieuw cottages, nu die van Le Logis, voorzien van groen en zwart schrijnwerk. De verzorgde verhoudingen en details van deze huizen verlenen hen een onmiskenbare architecturale kwaliteit. Kleuterschool *Le Colibri*, is in dezelfde stijl gebouwd. Wat een verschil met de *Ecole des Cèdres* die we aan het begin van de wandeling hebben gezien.

De straten van de tuinwijk 'Le Logis' dragen allemaal vogelnamen; na de Hazelhoenstraat en het Kolibriëplein, volg je nu de Struisvogelstraat tot aan de Kwartellaan.

8

8

9

9 VOORMALIG GODSHUIS (NU SCHOOLRESTAURANT), BOSDUIFLAAN, 1, ARCH. CONSTANTIN DELPLACE EN G. DESMET, CA 1908

Je moet je dit godshuis-hospitaal inbeelden te midden van velden en hoeven, want toen het gebouwd werd, bestonden de tuinwijken nog niet... De centrale deur wordt omlijst door imposante stenen volutes in art-nouveaustijl. Aan weerszijden laten de grotendeels beglaasde gevels in lichtgekleurde baksteen het zuiverende licht binnen in de vroegere slaapzalen, een lazaret, herboristerie (waar men kruidenbereidingen maakte). *We verlaten nu het plateau van de tuinwijken en volgen de François Ruytinxstraat die afdaalt naar de vallei waarin de Woluwe kronkelde. Links bevindt zich nog een andere school, die van de Karrenberg (1955-1957). Aan de rechterkant, de recentste uitbreiding van de tuinwijken: kleine appartementsgebouwen opgetrokken in kiezelbeton.*

10 OUDE KROEG LA MAISON ROUGE, KARENBERG, 53, CA 1901

Ooit was dit het kruispunt van twee smalle landwegen, maar de verbreding van de straten in de jaren 1930 heeft het uitzicht ervan grondig gewijzigd. De tuin van de oude kroeg *La Maison Rouge*, waarin zich in 1913 een kegelspel bevond, moest verdwijnen, maar de mooie eik aan de kant van de Eggestraat bleef gespaard. Het was naar deze boom dat de kapel

10

van Ten Reuken, die vroeger in een boom op de Karrenberg hing, in 1938 werd verplaatst. *Neem nu de Eggestraat. In de verte zie je de gebouwen van Royale Belge-AXA, gelegen in een prachtig park met vijvers. Architecten René Stapels en Pierre Dufau maakten er voortreffelijk gebruik van de textuur en de kleur van Cortenstaal en van reflecterend glas.*

11 VILLA CLAIRE-HENRIETTE, GEMEENTELIJK GODSHUISSTRAAT, 231, ARCH. A. LIBOTTE, 1930

Deze kokette villa in art-decostijl valt een beetje uit de toon tussen de kleine arbeidershuizen van de Gemeentelijk Godshuisstraat. Zij wordt bekroond door een mansardedak. De muren opgetrokken in gewapend beton worden beschermd door een stevige sierbepleistering. De vensters op de verdieping hebben schrijnwerk met kleinhoutjes, een bakstenen lijst met afgeschuinde hoeken, typisch voor die tijd en ingewerkte bloembakken.

12 GEMEENTELIJK GODSHUISSTRAAT, 177-179, 1914

De charme van sommige gebouwen schuilt soms in een subtiel decor. Deze twee huizen onderscheiden zich van hun burens dankzij hun gevels, die nog door de art nouveau zijn beïnvloed. Lichtgekleurde bakstenen tegen een achtergrond van rode baksteen vormen een motief van symmetrische arcaden met kapitelen en zuilen.

11

11

12

13

13

14

14

De roedeverdeling van de ramen, is japoniserend. Op nr. 177 bleven de gekleurde ruiten bewaard. *De Gemeentelijk Godshuisstraat was tot in de jaren 1960 een drukke handelsstraat. Veel van die winkels zijn nu verdwenen, maar her en der zien we nog sporen van de oude winkelpuien, bijvoorbeeld op nr. 155 (voedingszaak), 136 (drogisterij), 143-145 (kapsalon). Volg rechts de Konijnenwarandestraat en dan links de Piepelingenstraat.*

13 PIEPELINGENSTRAAT, 42-46, CA 1908-1914

In dit rustige straatje vormen drie huizen gebouwd door eenzelfde eigenaar een homogeen geheel dankzij het gebruik van eenzelfde decoratieve taal: tweekleurige bakstenen, bovenlichten met roedeverdeling, keramiektegels, hardsteen... Let ook op het bordes van nr. 44, dat overdekt wordt door een luifel waarvan nog enkele gekleurde ruiten bewaard zijn! *De Piepelingenstraat heeft twee verschillende gezichten. Aan pare zijde ligt langs de straat een grote helling met burgerhuizen, terwijl de onpare zijde met bescheidener huizen is bebouwd. Die nemen op een sobere wijze sommige decoratieve elementen van hun "overburen" over. Zie je welke?*

Op nr. 23, bijvoorbeeld, bovenlichten versierd met een roede-
verdeling in art-nouveaustijl, tweekleurige bakstenen op de gevel.

14 DRIE LINDENSTRAAT, 20, 1913

Tijdens deze wandeling hebben we al donkerbruine, lichtgrijze, rode en gele baksteen gezien, oude en moderne

baksteen... Hier vinden we het stukje dat nog in onze verzameling ontbrak! Dit huis in art-nouveaustijl, met zijn bekleding van witte en groene geglazuurde baksteen, oogt nog even fris als toen het werd gebouwd. Ook de gevel met twee traveeën, aan de linkerkant afgesloten door een kleine topgevel bekroond door een makelaar-windwijzer, is versierd met keramiektegels die onder meer een jonge vrouw voorstellen die een mercuriusstaf en een rad vasthoudt, alles tegen de achtergrond van een industrieel landschap. *De Drie Lindenstraat – een van de oudste wegen van Bosvoorde – telt verscheidene mooie huizen in dezelfde stijl zoals nr. 3, waarvan het dak afgeboord werd met een lambrekijn (1904). Sla rechts de Ministerstraat in en vervolg dan links je weg.*

15 HOOGHUIS, GILSONPLEIN, EIND 17DE EEUW

Onze wandeling begon in de kern van het oude dorp Watermaal en eindigt in die van Bosvoorde. Het Hooghuis werd gebouwd door een jagermeester, Michel de Cafmeyer, en heeft een eenvoudige en symmetrische opstand, met bepleisterde gevels en een centrale deur met hardstenen omlijsting. De linkervleugel van het gebouw werd heropgebouwd na een brand in 1883, toen het Hooghuis een gerenommeerd hotel en restaurant was. Op de binnenplaats rechts, waarlangs oude bijgebouwen liggen, herleeft de sfeer van het Jachtslot van de Hertogen van Brabant. Nu bevindt er zich een cultureel centrum.

WANDELING 2

VAKANTIEBESTEMMING...WATERMAAL

TIJDENS DEZE WANDELING ONTDEK JE EEN ARCHITECTUUR DIE HERINNERT AAN DEZE IN DE BADSTEDEN ANNO 1900: WATERMAAL-AAN-ZEE, HIER ZIJN WE!

PARCOURS: ZIE OMSLAG

- V** VERTREK: STATION VAN WATERMAAL, HAKHOUTLAAN, 2-4
BUS 41 (WATERMAAL-STATION), 95, 17 (KEYM) - NMBS (WATERMAAL)
  - A** AANKOMST: REGIONAAL PARK TOURNAI-SOLVAY, TERHULPENSESTEENWEG, 201
TRAM 94 (BOSVOORDE-STATION) - TEC LIJN 366 (WATERMAAL-BOSVOORDE STATION) - NMBS (BOSVOORDE)
- DUUR: ONGEVEER 2U

1 STATION VAN WATERMAAL, ARCH. ÉMILE ROBERT, 1884

In de 19de eeuw was Watermaal nog een dorp waar men kwam wandelen en van de gezonde lucht genieten. Dit kleine station met zijn banden in crèmekleurige en rode baksteen, werd ontworpen naar een standaardplan van Émile Robert, bediende bij de Maatschappij der Spoorwegen. Naast de lokettenhal omvatte het ook de woning van de stationschef. Op het perron konden de reizigers onder een mooie markies schuilen. Dit gebouw met zijn rood-witte 'speklagen' inspireerde de schilder Paul Delvaux, die in de buurt woonde. Hij heeft het station herhaaldelijk afgebeeld. Het werd in 1999-2000 gerestaureerd en wordt nu als polyvalente zaal gebruikt. *Links staat nog een klein gebouw, wellicht bestemd voor het sanitair, dat er als een schaalmodel van het station uitziet.*

2 VOORMALIGE OPSLAGPLAATS, WEIGELIASDREEF, 8, ARCH. ALBERT ROOSENBOOM, 1902

Geen station zonder buffet! De familie Van Cutsem, die het *Café de la salle d'attente* exploiteerde, gaf architect Roosenboom opdracht een bieropslagplaats te ontwerpen. Hij liet zich

door de gotische architectuur inspireren en ontwierp een bakstenen puntgevel versierd met twee spitsbogen waarin, zoals uit het bewaarde ontwerp blijkt, zes vensters en een kleine poort moesten komen. Enkel de buitenzijde was in neogotische stijl: de opslagplaats zelf – een grote hal geschraagd door gietijzeren zuilen – was toen zeer modern. *De J en de V van de initialen van de eigenaar, Jean Van Cutsem, staan op de gevel. Zie je ze?*

Op het metalen anker, links van de poort

Wandel nu de Weigeliadreef door. Architect Albert Roosenboom ontwierp er nog een elegant koetshuis, op nr. 177.

3 VILLA VILLERVALLA (VOORHEEN VILLA ROBERT ET JEAN), WEIGELIASDREEF, 40, 1898

Verborgen achter een wat vreemde trapezoidale art-decovilla ligt Villa Villervalla, een mooi voorbeeld van de 'landelijke' architectuur die we nog herhaaldelijk op onze wandeling tegen zullen komen. De asymmetrische gevel met loggia, torentje...wordt bekroond door een uitkragend dak geschraagd door korbelen. Haar 'rustieke' stijl biedt ruimte aan een waaier van schrijnwerktechnieken.

15

15

1

2

3

4

4

5

8

9

Aan de overzijde, op nr. 31, heeft Villa Adèla (1905) de spits van zijn toren verloren, maar de fraaie sgraffiti met bloemenmotieven zijn bewaard gebleven en werden onlangs nog gerestaureerd. Dit decor, dat typisch voor die periode was, ontstond door lagen cement in verschillende kleuren boven elkaar aan te brengen en er dan een tekening in te kerven.

4 MARIE-CLOTILDELAAN, CA 1891

Deze groene doodlopende laan werd door de eigenaar van het terrein aangelegd, geheel bebouwd en genoemd naar zijn echtgenote! De huizen vormen er een mooi geheel. Allemaal hebben ze nog hun hoektorens onder tentdak, hun deuren en hebben ze elk een naam: 'Villa Madeleine', 'Villa Simone'... Op de gevels speelt hout de hoofdrol: het ondersteunt het dak met korbelen of zichtbare dakstoelen, het vormt borstweringen voor de vensters. De architect speelde ook met de kleur via een afwisseling van rode baksteen en een lichtgekleurde bepleistering. Aan het begin van de Marie-Clotildelaan, achter het hek, leidde vroeger een weg naar Villa Louise die uitkeek over de Windbreukweg. We keren nu terug op onze passen om aan de overkant van de spoorweg de Arcadenstraat, Winterkoninkjestraat en de Gratèsstraat te volgen.

5 GRATÈSSTRAAT, 12, 1905-1930

Wijzigingen en verbouwingen hoeven niet altijd nadelig te zijn voor de esthetiek! Dit klein huis met torentje en balkon, gebouwd in 1905 kreeg in 1930 een nieuwe toegangsportiek versierd

met witte en groene keramiektegels. De architect H. Hassink, tevens eigenaar van het huis, slaagde erin die portiek in het oorspronkelijke volume in te werken zonder het te verminken, en zo gaf hij dit opvallende gebouw een exotisch tintje.

6 CHEZ PAULINE, BIEN-FAIRESTRAAT, 11, ARCH. JULES DERRE, 1926

De Gratèsstraat ontmoet de Bien-Fairestraat aan het einde van een tunnel die onder de sporen loopt. Daar werd een speelplein aangelegd onder het wakende oog van een smal huis met bakstenen trapgevel waarop *Chez Pauline* te lezen staat. We weten niet wie Pauline was, maar de archieven leren wel dat het gebouw het resultaat was van een verbouwing in 1926 van een kroeg gevestigd in een gebouw dat waarschijnlijk veel ouder was. Er werden nadien diverse handelszaken in ondergebracht, maar nu is het een gezinswoning. *Wat verderop in de Bien-Fairestraat zie je de puilen van twee verdwenen handelszaken. De emailtegels van Boucherie André op nr. 23 moesten een beeld van versheid en properheid oproepen, terwijl het mooie stucdecor van nr. 21 de vitrine van een 'bollenwinkel' zou hebben versierd.*

7 TOERISTENSTRAAT, 24, TWEDE HELFT 19DE EEUW-1927

Dit merkwaardige, wat onsamenvangende geheel is het resultaat van opeenvolgende toevoegingen aan een huis dat oorspronkelijk een eenvoudig landhuis in neoclassicistische stijl was. Aan een kleine binnenplaats kregen de vroegere stallen een pittoreske bakstenen trapgeveltje. De deur rechts,

versierd met fijne glas-in-loodramen, geeft toegang tot het eigenlijke huis voorzien van een rechthoekig hoektorentje met echte en blinde rondboogvensters. Aan de andere kant opent het gebouw zich naar de tuin via een galerij van smalle spitsbogen. Deze geeft het huis een mediterrane of oosters karakter. De tuin liep oorspronkelijk helemaal tot aan de Théophile Vander Elststraat.

8 LA BICOQUE, THÉOPHILE VANDER ELSTSTRAAT, 60, ARCH. ALBERT ROOSENBOOM, 1900

Hier is hij weer, architect Roosenboom, en wel met een van zijn interessantste werken. Tal van details van deze woning zijn typisch voor de 'landelijke' architectuur (asymmetrische getrapte compositie, uitkragende daken, veel houten elementen, waaronder tweekleurige luiken). Haar eigenheid ligt in de aandacht voor details te beginnen bij de fraaie portiek van deze zogenaamde 'hut' met haar bijzonder verzorgde architectuur. *Neem opnieuw de Toeristenstraat in omgekeerde richting, aan de onpare zijde.*

9 TOERISTENSTRAAT, 33-35 EN 39-41, 19DE EEUW, VÓÓR 1887

Vier huizen in de eenvoudige en elegante neoclassicistische stijl die heel populair was in de 19de eeuw. Ze dateren uit de tijd toen de *Bergstraat*, zoals ze toen heette, nog een steile weg was waarlangs verscheidene grote eigendommen lagen. Deze volgens spiegelbeeldschema gekoppelde huizen verschillen in hun verhoudingen van deze in dezelfde stijl en uit dezelfde periode die

we vinden in andere gemeenten van het gewest. Hun schrijnwerk, sommige luiken en hun met ranken versierde lekdorpels op de verdieping zijn bewaard gebleven. De in een lichte tint bepleisterde gevels zijn bijzonder sober. De huizen flankeren een weg naar een groter huis. *Zie je hoe smal de toegangsdeuren zijn? Let ook op het ijzerwerk dat de bordessen van nr. 39 en 41 versiert.*

10 HAZELAARSLAAN, 1, ARCH. ALBERT GRIGNET, 1936

De Hazelaarslaan werd pas in de jaren 1930 aangelegd, wat we meteen merken aan de stijl van dit huis: een gebouw in modernistische stijl met gevels waarop de horizontale lijnen overheersen. De uitspringende hoek aan Toeristenstraat keert als decoratief motief terug in de vorm van de kleine vensters aan de Hazelaarslaan. Weinig franjes aan deze gevel, die slechts vaag aan de pakketbootstijl herinnert: hier heerst de geometrie! *In de Hazelaarslaan bevinden zich diverse huizen uit dezelfde periode, naast twee interessante renovaties (nr. 7, arch. C. Sibenaler, 2003, nr. 10, arch. F. Hossey, 1989). We vervolgen onze wandeling via de Englebort Frémineurstraat. Nr. 5 tot 13 zijn het werk van een wat excentrieke eigenaar: kijk maar eens naar het decor van de balusters op de gevels!*

11 GEKOPPELDE WONINGEN, BERKENLAAN, 29-31, ARCH. ANTOINE POMPE, 1924

Antoine Pompe ontwierp deze gekoppelde huizen op een talud twee jaar vóór het huis dat we tijdens de eerste wandeling hebben gezien.

6

7

7

10

10

11

12

13

15

15

16

16

Hoewel hij zich op de Engelse cottages inspireert, schuwt Pompe hier elk pittoresk element. De constructie is eenvoudig, lang en laag. Het dak reikt tot aan de vensters, waarvan de roedeverdeling het horizontale karakter van de compositie nog versterkt. Op een tekening uit die tijd beeldde Antoine Pompe deze intimistische huizen af met een rokende schoorsteen, een ideaalbeeld van een warme thuis en een gelukkig gezinsleven.

Antoine Pompe ontwierp eveneens een naburig huis, de oude atelierwoning van schilder Pinget (1923-1924). Vind je het?

Het is nr. 27.

12 HOEK ORTOLANENLAAN/VINKSTRAAT, ARCH. JEAN-JULES EGGERICX, 1923-1925

De donkere bakstenen gevel van dit gebouw lijkt beïnvloed door de Nederlandse architectuur en door de geometrische composities van de schilders van de De Stijl. Het vormt de toegangspoort tot de tuinwijk *Le Logis*, en meer bepaald tot de *Le Triangle*, het oudst aangelegde deel (1921). Een theatrale portiek nodigt je uit het huizenblok binnen te stappen: je ontdekt er de subtiele stedenbouw van landschapsarchitect Louis Van der Swaelmen. In het binnentuintje, op enkele meters van de straat, heerst een verbazingwekkende stilte. Hierachter ligt een achthoekig plein waarvan het ontwerp de hele indeling van de wijk heeft bepaald.

Vervolg je weg langs de Kluitstraat of de Futenstraat en volg dan rechts de Kruisbooglaan.

13 VILLA MAMET, KRUISBOOGSQUARE, 3, ARCH. STANISLAS JASINSKI, 1931

Het decor van de Kruisboogsquare, met zijn statige bomen, doet de interessante villa's uit het interbellum nog beter tot zijn recht komen. Nr. 3, ontworpen door Stanislas Jasinski, valt op door zijn eenvoudige elegantie. De architect, die vooral bekendheid geniet om zijn Brusselse appartementsgebouwen, ontwierp hier een modernistisch eerder dan art-deco huis, met witte muren die lijken te zweven boven een onderbouw van bruine baksteen bewerkt met inspringende voegen. Als theoreticus verdedigde Jasinski een kunst gestoeld op de terugkeer naar het elementaire, het streven naar snelheid, precisie en doeltreffendheid, maar ook "het vermijden van verspilling op alle gebied". De verhoging van de garage en de beglaasde uitbreiding op het dak zijn van latere datum.

14 HUIZEN E. EN J. DELOBE, KRUISBOOGLAAN, 40-42, ARCH. GASTON BRUNFAUT, 1938 OF 1939

Gaston Brunfaut was een van de voorvechters van het modernisme in België. Achter de bijna strenge soberheid van deze twee gebouwen gaat een meesterlijke compositiekunst schuil, met bijzondere aandacht voor het plan en het ontwerp van de gevels. De formele verwantschap tussen de twee huizen is evident: Brunfaut gebruikte er identieke materialen, waaronder grijs cement en glastegels. Op de bovenste verdieping van de huizen werden aan de tuinzijde solariums voorzien, elementen die

de invloed van Le Corbusier verraden. Bemerkt ook de niet-bebouwde ruimte tussen de twee villa's, een 'lege' ruimte die tegelijk een volle ruimte is! *Vergelijk deze huizen met nr. 43, een kubistische villa van architecten Maes en Viéhoff (1937). Keer nu terug tot aan de Vogelvangstlaan.*

15 HUIS ROMBAUTS, VOGELVANGSTLAAN, 13, ARCH. GASTON EYSSELINCK, 1933-1936

Dit huis oogt vandaag erg sober. Dit is het gevolg van verbouwingen die Eyszelinck zelf in 1937 uitvoerde. Oorspronkelijk, zoals uit de oude foto blijkt, had het huis een groot solarium. Dit getuigt zoals voor vele andere woningen in de gemeente van een zoektocht naar lucht en licht en van een spel met open en gesloten volumes mogelijk gemaakt door het gebruik van moderne materialen. Let op het metalen schrijnwerk waarvan de bewegende delen alternerend zijn geplaatst, wat een bijzonder effect geeft. *Als je de Vinkstraat afloopt, zie je nog enkele charmante kleine huizen en de oude gemeentelijke elektriciteitsfabriek (nr. 36, 1895), nu verbouwd tot kantoren.*

16 ENSEMBLE VAN ECLECTISCHE HUIZEN, HERTOGENDREEF, 86-90, ARCH. FÉLIX STERCKX, 1912

Drie eclectische huizen met uitkragende kroonlijst, korbelen, zichtbare dakstoelen en sgraffiti. Hoewel we deze elementen ook terugvinden in de villa's uit het begin van de wandeling hebben deze huizen niets 'landelijks'.

De gekozen materialen stralen degelijkheid en rijkdom uit: smeedijzer, geverniste eik en hardsteen en lijken de maatschappelijke positie van de eigenaar te moeten benadrukken. Zij kondigen de Beaux-Artsstijl aan die door de Franse 18de-eeuwse kunst werd geïnspireerd. *Helemaal aan het einde van de Hertogendreef bereiken we de grote ring van boomrijke lanen die aan het brein van Leopold II is ontsproten. Steek de laan over en stap tot aan de ingang van het Park Tournay-Solvay.*

17 REGIONAAL PARK TOURNAY-SOLVAY

Dit mooie park werd in 1980 door het Brussels Hoofdstedelijk Gewest aangekocht. Het werd begin 20ste eeuw door Jules Buysens hertekend en zet aan tot verpozen en wegdromen. Naast het kasteel zelf, dat nu helaas in verval is, en de charmante woningen van de conciërge en de opzichters, zijn twee opmerkelijke gebouwen bewaard gebleven: de vzw Zonnebloem, die zich voor het milieu inzet, is gevestigd in oude stallen die Georges Collin in 1920 bouwde, terwijl de *Espace Européen pour la Sculpture* de "Villa Blanche" in art-nouveaustijl van Alban Chambon inneemt. Achter de bomen en struiken schuilt een rozentuin georganiseerd rond concentrische cirkels, en aan de overkant van de vijver die je van op het terras van het kasteel ziet, ontdek je een oude ijskelder, een boomgaard en een moestuin.

Heb je zin om het Park Tournay-Solvay te verkennen via een spel? Ga dan naar de volgende pagina!

13

14

14

15

15

16

16

CHASSE AUX MYSTÈRES

Le parc abrite beaucoup de petits coins secrets et un château en ruines digne de la Belle au Bois dormant...

1. PROMENEZ-VOUS EN SUIVANT LES NUMÉROS INDIQUÉS SUR LE PLAN. INSCRIVEZ CHAQUE NUMÉRO À CÔTÉ DE LA PHOTOGRAPHIE CORRESPONDANTE.

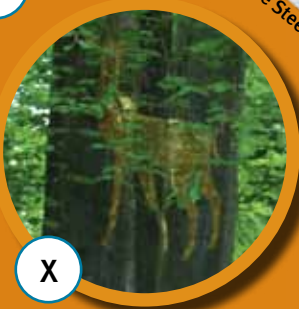
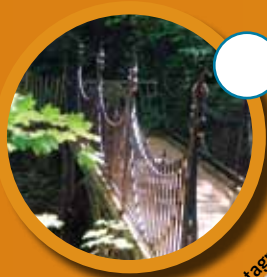
2. DANS LE DEUXIÈME CERCLE, NOTEZ DE QUEL BÂTIMENT OU PARTIE DU PARC IL S'AGIT.

- A. Conciergerie
- B. Villa Blanche
- C. Roseraie
- D. Château
- E. Maison des gardiens
- F. Passerelle
- G. Potager
- H. Glacière

3. QUEL EST LE TERME PRÉCIS CORRESPONDANT AU DÉTAIL REPRÉSENTÉ ? NOTEZ-LE DANS LE TROISIÈME CERCLE.

- a. Porche
- b. Garde-corps
- c. Véranda
- d. Pierre tombale
- e. Millésime
- f. Colombier
- g. Arbres fruitiers palissés
- h. Ancres

4. AVEZ-VOUS REPÉRÉ CE CERF DISSIMULÉ DANS LES ARBRES ? OÙ SE TROUVE-T-IL ?

OP JACHT IN HET PARK

Het park wemelt van de geheime hoekjes, en het vervallen kasteel zou zo uit het sprookje van de Schone Slaapster kunnen komen...

1. VOLG DE NUMMERS DIE OP HET PLAN ZIJN AANGEGEVEN. NOTEER ELK NUMMER NAAST DE BIJBEHORENDE FOTO.

2. NOTEER IN HET TWEDE BOLLETJE OM WELK GEBOUW OF DEEL VAN HET PARK HET GAAT.

- A. Conciërgewoning
- B. Villa Blanche
- C. Rozentuin
- D. Kasteel
- E. Opzichterswoning
- F. Loopbrug
- G. Moestuyn
- H. Ijskelder

3. WELKE PRECIEZE TERM STEM T OVEREEN MET HET DETAIL DAT JE ZIET? NOTEER DIT IN HET DERDE BOLLETJE.

- a. Portiek
- b. Borstwering
- c. Veranda
- d. Grafsteen
- e. Jaartal
- f. Duiventil
- g. Leibomen
- h. Ankers

4. HEB JE HET HERT GEZIEN DAT TUSSEN DE BOMEN VERBORGEN ZIT? WAAR BEVINDT HET ZICH?